

Владислав КІОРСАК

доктор філософії в галузі історії

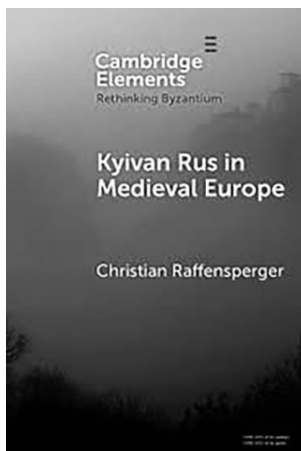
молодший науковий співробітник відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3144-2405>

e-mail: Vlad.kiorsak@gmail.com

**[Рец.]: ЄВРОПЕЙСЬКА РУСЬ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ
ІСТОРІЇ КРИЗЬ УКРАЇНСЬКИЙ ПОГЛЯД [на кн.]:
Raffensperger C. Kyivan Rus in Medieval Europe. Cambridge
University Press, 2025. 70 p.**

Український історичний наратив неможливо уявити без глибинного осмислення княжої доби. Цей період історії посідає центральне місце у формуванні української національної ідентичності й історичної пам'яті. У громадській свідомості та популярній культурі саме цю епоху найчастіше сприймають як найславетнішу сторінку минулого, а її символи й атрибути систематично використовують для обґрунтування тягlosti української державницької традиції. Водночас минуле Давньоруської держави оповите завісою невідомості. Брак писемних джерел і їхня обмеженість породжують величезний простір для маніпуляцій. Ситуацію суттєво ускладнює й те, що сама Давньоруська держава з часом перетворилася на потужний політичний міф і стала основним об'єктом

державної політики пам'яті, без якого не може повноцінно функціонувати ані український, ані російський історичний наратив.

У цьому контексті нова праця Крістіана Раффенспергера (Christian Raffensperger) (Raffensperger, 2025) дуже вчасна та потрібна для протистояння російській пропаганді на міжнародній арені. Дослідник є знаним фахівцем з історії Русі, автором численних книжок про місцеві панівні династії, систему державного управління і роль цієї держави в середньовічній Європі (Raffensperger, 2012; Raffensperger, 2016; Raffensperger, 2023; Raffensperger, 2025). Його остання праця, яка вийшла у Видавництві Кембриджського університету, – це науковий підсумок багаторічних студій східноєвропейської історії.

Актуальність такого дослідження важко переоцінити, адже в сучасному геополітичному контексті історія не втрачає значимості, а навпаки набуває її щораз більше. Держави активно використовують власне минуле для поширення «м'якої сили».

Як і тисячоліття тому, історія залишається інструментом впливу та мовою, за допомогою якої політичні лідери пояснюють свої позиції.

Чи не найбрутальніший і найганебніший приклад цього – заяви російського диктатора Володимира Путіна (Владимир Путин). Його пояснення причин захоплення українських територій часто починається саме із княжих часів. Особливо на історичному контексті він наголошує під час комунікації із закордонною аудиторією. Багато кому здалося смішним те, що на конкретні запитання про окупацію українських земель російський диктатор відповідав щось про Володимира Великого чи Рюрика (Exclusive, 2024). Однак такі довгі ліричні відступи аж ніяк не варто сприймати лише як ухиляння від прямих відповідей чи підтвердження помутніння розуму самопроголошеного президента. Риторика Кремля чітко постулює, що без історії Київської Русі не може існувати Росія, а російсько-українська війна – це війна не лише за території та населення, а й за історію.

Російський імператорський, а згодом радянський і пострадянський режими активно пропагували власне бачення історії Русі за кордоном. Вони фінансували дослідження та переклади праць, які популяризували російський погляд на минуле княжої доби. Наслідком цього стало те, що Русь на Заході здебільш асоціюється саме з Росією. Україна ж постає «молодою» «неісторичною» нацією. Протистояти цьому вкрай складно. Сучасні українські закордонні публікації рідко потрапляють до широкого загалу наукової спільноти. Їх читають вузькі кола фахівців, і вони мають відносно малий вплив на суспільну думку.

Наслідок цього – викривлений образ Русі, який фокусується на Ладозі та Новгороді, і позиціонування Київського князівства як тісно пов'язаного з Північно-Східною Руссю. Водночас українські території відходять на другий план – Чернігівське, Переяславське, Галицьке й Волинське князівства стають маргінальними територіями, які фігурують лише у вузькопрофільних дослідженнях. Натомість цілісний образ Русі в історичних працях стереотипно спрощено до зображення ізольованої від Європи частини православного світу, яка нібито заклала підґрунтя Російської імперії та сучасної російської державної традиції.

Цю проблему покликана вирішити праця К. Раффенспергера. Монографія, попри відносно невеликий обсяг, ставить перед собою кілька взаємопов'язаних і амбітних завдань, що формують цілісну концепцію переосмислення місця Русі в європейській середньовічній історії. По-перше, автор прагнув докорінно змінити усталений в історіографії погляд на Русь як на частину винятково «Візантійської співдружності». Опираючись на ретельний аналіз джерел, дослідник мав на меті продемонструвати, що руські князівства були активно інтегровані в загальноєвропейські політичні, економічні й культурні процеси, а не перебували лише в орбіті візантійського впливу. По-друге, К. Раффенспергер хотів довести, що такий обмежений погляд не просто звужує наше розуміння східноєвропейської історії доби Середньовіччя, а й має чітко негативні наслідки з погляду сучасної політики пам'яті, створюючи підґрунтя для маніпуляцій. Кінцева мета праці – формування синтетичної історії Русі як органічної складової загальноєвропейського середньовічного простору – концепції, яка дає можливість відновити історичну справедливість, повернувши Україну на уявну карту середньовічної Європи (Р. 1–7).

Вказана проблематика не може не викликати зацікавлення українського історика. Поява ревізійоністських праць західних дослідників – гарна новина не лише для

української історії, а й для промоції України за кордоном. Значущості такій роботі додає й авторитетне видання. Видавництво Кембриджського університету – одне з найдавніших і найвідоміших академічних видавництв у світі. Рецензована праця вийшла в серії «Cambridge Elements» – це інноваційний формат наукових праць, який забезпечує всебічне висвітлення основних питань у стислій формі. Попри невеликі обсяги, видання цієї серії залучають найкращих експертів та рецензентів. Така золота середина між експертизою й доступністю дає змогу краще масштабувати наукові досягнення. Невеликий формат надає можливість дослідникам із різних галузей за короткий час освоїти комплексні теми, а вичерпна бібліографія спрямовує їх у бажане річище.

Перелічені особливості роблять цю книжку ще цікавішою та перспективнішою. Вона може стати легким путівником з історії Русі для людей, які не є фахівцями з цього питання. Також вона може допомогти читачам із позаакадемічного середовища. Політики, дипломати, культурні експерти, мистці й інші люди могли би використовувати її для швидкого занурення в контекст історії та історичної пам'яті.

Однак поряд із явними перевагами варто вказати на суттєві труднощі такого формату. Один із найскладніших викликів для науковця – ліміт символів. Що менше обсягу доступно для написання, то складніше й довше потрібно писати текст. Особливо важким це завдання стає в разі висвітлення комплексних проблем. Історія Русі, безперечно, саме така. Зазначений на початку набір векторів робить обрану тему ще гострішою та складнішою. Тож мета цієї рецензії – зрозуміти, чи вдалося авторові виконати таке складне, хоч і дуже важливе завдання.

У вступній частині К. Раффенспергер окреслив проблеми, із якими стикаються сучасні історики Русі. Прологом до викладу став огляд статті В. Путіна, оприлюдненої за рік до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Автор зазначив, що Русь для російського диктатора стала синонімом Росії. Саме вона – перше російське державне утворення, і саме від неї очільник Кремля виводить своє правонаступництво (Р. 1).

Згадка цієї статті не випадкова. Автор зауважив, що не лише для самопроголошеного президента Росії ці терміни тотожні. Крістіан Раффенспергер зверну увагу на те, що отождествлення понять «Русь» та «Росія» є проблемою і в риториці сучасного російського керівництва, і в західній науковій традиції. Англomовний термін «Russia» історично використовували для позначення середньовічної Русі, що створювало хибні асоціації навіть серед науковців. Проблема поглибило домінування радянської історіографії, яка цілеспрямовано підтримувала цю тезу, вкладаючи значні ресурси в її просування – ресурси, з якими українські діаспорні наукові осередки не могли конкурувати (Р. 1–7).

Яскравий приклад такого викривлення – кембриджське видання «Повісті временних літ» 1953 р., опубліковане під назвою «The Russian Primary Chronicle». Дослідник справедливо зазначив, що для В. Путіна, як і для автора літопису в англomовному перекладі, Росія (а не Русь) бере початок із IX ст. Ця, здавалося б, синтаксична неточність давно вийшла за межі філологічного дискурсу й потребує негайного виправлення для адекватного розуміння середньовічної європейської історії (Р. 1–2).

Друга фундаментальна проблема, яку порушив автор, стосується географічно-цивілізаційного позиціонування Русі в європейській історіографії. Класичні

підручники з історії середньовічного Заходу обмежували свій фокус зв'язками зі слов'янськими державними утвореннями Богемії та Моравії, тоді як Русь і Балкани зараховували винятково до сфери впливу Візантії. Русь закріпила за собою образ периферії цивілізації Східної Римської імперії – стереотипної частини «Візантійської співдружності». Цього було достатньо, щоби вилучити цю державу з європейського дискурсу. Її сприймали як інший простір, якому належало присвячувати увагу в інших розділах чи навіть в окремих підручниках (Р. 1–3).

Наслідки цього рішення простежуються й сьогодні. Щоби проілюструвати це, К. Раффенспергер звернувся до класифікації Організації Об'єднаних Націй. У її звіті про поділ Європи на великі регіони за культурними критеріями дано таке визначення Східної Європи: «... частина Європейського континенту, яка перебувала під впливом Візантії та Православ'я, а також була частково зачеплена османськими впливами, однак суттєво сформувалася під російським впливом впродовж періодів Російської імперії та Радянського Союзу» (Р. 5). Очевидно, такий підхід породжує ментальні упередження. Територія України стає цивілізаційним зламом, а це, на думку автора, спрощує оптику та певною мірою навіть легітимізує російсько-українську війну.

Звичайно, тут також не обійшлося без російського сліду. Російська історична наука маніпулювала цим стереотипом, щоб показати «особливий шлях» Росії. Ідея «Візантійської співдружності» переросла у міф про Москву як «третій Рим». Ця ідея живить російський шовінізм та обґрунтовує право називатися імперією. Одним із творців цього канону був Василій Ключевській (Василий Ключевский). Його праці перекладено багатьма мовами, а учні викладали у провідних світових університетах. У своїх працях він принципово ігнорував будь-які зв'язки з Європою. Орієнтація на Візантію стала першим кроком до обґрунтування «русского міра», у якому не існує українців чи білорусів – усі вони представники одного народу, а руського чи російського – у цьому контексті вже немає значення, адже головне, що під егідою Москви, яка не веде загарбницьких війн, а «збирає руські землі» (Р. 3–4).

Остання проблема, яку К. Раффенспергер окреслив у вступі, – питання Русі й України. Автор прагнув показати історію княжої доби, відірвану від шовіністичних концепцій та політичних вподобань, і сфокусуватися на висвітленні Русі з погляду саме історичної перспективи. Він хотів розглянути ті політичні й культурні аспекти, які історики ігнорували та які сформували хибне уявлення про минуле держави в загалу. Наслідком цього мало би стати формування української оптики минулого Русі.

У першому розділі автор коротко окреслив історію появи Русі на тогочасній політичній карті. Він повністю прийняв норманську теорію походження місцевої державності. Крістіан Раффенспергер зазначив: «Королівство Русь заснували скандинавами, які досліджували східноєвропейські річкові системи» («The kingdom of Rus was founded by Scandinavians who explored the eastern European river systems») (Р. 7). Через обмеження обсягу антинорманській теорії присвячено лише один абзац, і той підсумовує, що коріння цієї течії суто політичні (Р. 8).

Однак навіть у цьому контексті К. Раффенспергеру не вдалося відійти від концепції «російського норманізму». Ранні контакти скандинавів із населенням Східної Європи він проілюстрував знахідками з Ладogi й артефактами з інших поселень півночі сучасної Росії. Водночас абсолютно проігнорував знахідки того ж часу з

терен України. До прикладу, північні елементи в культурних шарах Шестовиці й інших поселень Подесіння свідчать про масштаб і різноманіття нордичної експансії (Андрощук, 1999; Зоценко, 2004; Зоценко, 2012; Моця, 1992). Скандинавські археологічні матеріали із Заходу України взагалі чудово підходять під концепцію праці, адже показують, що майбутні терени Русі були активно залучені до трансєвропейської торгівлі (Терський, 2011; Терський, 2014; Томенчук, 2006). Ці артефакти чудово корелюють зі знахідками з території сучасної Польщі й засвідчують існування на цих теренах мереж торгівлі та комунікації (Кіорсак, 2024). На їхній основі згодом прокладали не лише річкові, а й сухопутні шляхи, які пов'язували Київ із Краковом, Прагою, Регенсбургом і навіть містами Андалусії.

У другому розділі автор сфокусувався на релігійному житті Русі. Він прагнув спростувати міф про її орієнтацію винятково на православ'я. На думку К. Раффенспергера, варто враховувати ширший контекст світового християнства і ті процеси, до яких були залучені руські князі. Аргумент до цієї тези – згадки про хрещення княгині Ольги та її контакти з імператором Священної Римської імперії Оттоном I (Otto I). Додатково згадані й археологічні дослідження, які підтверджують паломництво вихідців із Русі до Франції та Іспанії (Р. 16–18).

Провідна теза історика – те, що у X–XI ст. різниця між католицизмом та ортодоксією не сприймалася з різницею відмінності серед населення Русі. Зокрема, наголошено, що в деякі періоди історії, наприклад у XI ст., релігійний вплив Константинополя на Київ був значно слабшим, аніж прийнято вважати.

Ця теза, на мою думку, не позбавлена сенсу. Однак для її повнішого обґрунтування не завадила б ще й скандинавська перспектива. Річ у тім, що XI ст. стало часом активної політичної і культурної взаємодії Русі з Норвегією. Ці відносини зафіксовані в місцевих творах та ісландських сагах, тому ми можемо спостерігати унікальний погляд ззовні на релігію Русі. У період правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого в Русі проживало чотири норвезькі правителі. Двоє з них – Олаф Святий (Olaf Haraldsson) та Олаф Трюггвассон (Óláfr Tryggvason) – асоціювалися з остаточним утвердженням християнства в Норвегії. Завдяки цьому в сагах сформувався образ Києва як важливого християнського центру. Водночас автори не зважали на відмінність конфесій (Якобссон, 2006; Jakobsson, 2006; Jakobsson, 2016).

Уособленням органічного взаємопроникнення католицького та православного світів у середньовічній Русі є постать Гертруди Польської (Gertruda Mieszkówna) – польської принцеси та дружини київського князя Ізяслава Ярославича. Саме їй присвячено один із підрозділів праці. Найяскравішим свідченням цього культурно-релігійного синтезу слугує «Кодекс Гертруди» – ілюмінований псалтир, у якому співіснують молитви грецькою, латиною та навіть давньослов'янською мовами. Цей унікальний рукопис візуально демонструє, як візантійські елементи дизайну органічно переплітаються з елементами латинської культури, створюючи цілісний мистецький твір. Попри походження з католицького середовища, Гертруда не лише прийняла православний канон, а й активно сприяла діалогу між християнськими традиціями. Цим вона демонструвала особливість руської релігійності, де догматичні розбіжності ще не набули виміру нездоланих суперечностей (Р. 24–27).

Разом із матримоніальними зв'язками Крістіан Раффенспергер не міг обійти увагою постать сина Гертруди Ярополка Ізяславича. Після поразки в міжусобній

боротьбі він разом зі своєю дружиною Кунегундою (Kunigunde von Orlamünde) та батьком Ізяславом подався до Польщі, а згодом – до німецького короля Генріха IV (Heinrich IV). Оскільки останній не зміг надати Ярополкові допомоги, князь вирушив далі на захід у пошуку союзників. Так він опинився в Римі, де зустрівся з папою Григорієм VII (Gregorius PP. VII). Окремі історики припускали, що в Римі Ярополк здійснив обряд навернення до католицької віри. Натомість інші вчені зазначали, що тоді в цьому не було потреби – відмінність обрядів не вимагала повторного хрещення (Р. 25–27).

Останнім аргументом на користь ритуальної гнучкості руського християнства стало святкування днів святих. Використання різних дат засвідчує, що на місцеву релігійну традицію впливала не лише Візантія, а й Польща, Угорщина, Німецька імперія та інші європейські держави. Відсутність серед цих святих Візантійських патріархів після Никифора (†828) лише підтверджує обмежений вплив Константинополя на релігійне життя Русі (Р. 28).

Третій розділ присвячено політичній історії Русі, де розкрито головні аспекти державності на центральному й локальному рівнях. Структурно він поділений на два взаємопов'язані підрозділи: у першому висвітлено проблему ідентифікації та коректного перекладу титулу очільника держави, а у другому проаналізовано соціальну структуру й особливості місцевого врядування.

Особливу увагу К. Раффенспергер приділив термінологічній проблемі перекладу титулу «князь», який традиційно передають англійською як «*prince*» або «*duke*». Дослідник аргументовано доводить, що таке трактування історично некоректне, оскільки статус великого князя київського за своїм політичним значенням був рівноцінним норвезьким, польським, німецьким чи французьким королям. Цю тезу підтверджують численні дипломатичні контакти, які завершувалися династичними шлюбами на рівних умовах.

Автор проаналізував традиційну аргументацію істориків, які використовували титул «*prince*» через його нижчий статус порівняно з «*king*». Зазвичай вони покликалися на той факт, що князів на Русі було багато, натомість король – єдиним правителем. Спростовуючи це твердження, К. Раффенспергер навів численні приклади європейських держав із множинністю королів, які правили за аналогічних політичних обставин. На основі цього дослідник запропонував прирівняти титул великого князя київського до королівського. Це дає змогу точніше відобразити реальний статус правителя Русі в європейській політичній сфері того часу (Р. 36–38).

Далі автор коротко схарактеризував функціонування державного апарату Русі. Він перелічив основні посади та їхні функції. На основі аналізу розвиненої системи врядування історик прагнув спростувати міф про Русь як торгову компанію чи «мафіозну структуру». Цей стереотип, поширений серед окремих західних дослідників (Pipes, 1995, р. 31–33), трапляється і в українських працях (Толочко, 2015, с. 103–109). Його коріння – вивчення торговельних спільнот Східної Європи VIII–X ст., навколо яких формувалися протодержавні елементи. Часто навіть Русь XI–XII ст. розглядають крізь таку призму.

Останній розділ книжки присвячено комплексному аналізу багатовимірних зв'язків Русі з європейськими королівствами. Автор розкрив різноманітні аспекти міжнародних відносин, які піддажують тезу про ізольованість руських земель від

загальноєвропейських процесів. Дослідник використав широкий спектр історичних джерел, що фіксують різні форми міждержавної взаємодії. Особливу увагу він приділив руським династичним шлюбом із європейськими панівними династіями, які слугували не лише засобом закріплення політичних союзів, а й каналами культурного обміну. Не менш важливий аспект інтеграції Русі в європейський простір – економічні контакти, документально підтверджені різноманітними торговельними угодами. Крістіан Раффенспергер детально проаналізував Рафельштетенський митний статут та інші торговельні документи, які засвідчують активну участь руських купців у транс'європейській комерції та належність Русі до загальноєвропейської економічної системи. Історик продемонстрував, що Русь ніколи не зникала з політичної карти Європи, а навпаки, була органічно інтегрована в мережу політичних, економічних і культурних зв'язків середньовічного європейського суспільства.

Аналізуючи історію Русі, К. Раффенспергер брав за основу класичні джерела княжої доби – «Повість временних літ» та «Руську правду». Для поглиблення розуміння локальних особливостей державного устрою він додатково залучив Новгородський літопис і берестяні грамоти, виявлені на північних теренах Русі.

Попри декларовану мету переосмислення традиційних підходів до історії Русі та відходу від російськоцентричної моделі, у праці відчувається певний дисбаланс у використанні регіональних джерел. Зосередження на київських та північно-східних матеріалах, хоч і важливих, створює ненавмисне враження, ніби Русь обмежувалася лише цими територіями. Така вибірковість, очевидно, зумовлена обмеженням обсягом праці, парадоксально повертає дослідника до тієї самої російської оптики, від якої він прагне дистанціюватися.

Основна причина вибору автора географічних меж, на мою думку, – брак англومовних досліджень українських істориків. У списку використаної літератури, практично відсутні публікації українською мовою. Можна припустити, що автор нею не володіє. Натомість він послуговується російськомовними публікаціями. Праць українських істориків у бібліографії порівняно мало, і серед них є лише написані англійською та російською мовами. Ця проблема типова для західних учених. Через активніше використання російськомовних досліджень багато фактів мігрують в англومовну історіографію, а звідти – в інші праці.

Звичайно, поява такої монографії не може не тішити істориків. Її потенційне значення виходить далеко за межі наукової спільноти. Вона допомагатиме реалізовувати місію культурної та наукової дипломатії України у світі. Водночас підсвічує важливу проблему української наукової спільноти. Йдеться насамперед про обмежену присутність українських медієвістів у міжнародній науковій спільноті. Використання здебільш української мови в наукових публікаціях призводить до того, що окремі відкриття залишаються невідомими світовій спільноті. Все це ускладняє активна російська присутність, що лобіює наукові здобутки на міжнародному рівні.

Попри наміри, викладені у вступі, монографії «*Kyivan Rus in Medieval Europe*» бракує саме «київської» історії. Це становить фундаментальну проблему не лише в контексті протидії російським наративам, а й у висвітленні безпосередньої теми дослідження – історичної присутності Русі в європейському просторі. Обмеженість аналізу української археології унеможливорює формування повноцінної картини етнокультурного обміну між населенням Русі та Західної Європи, особливо з огляду

на те, що саме через українські території пролягали основні комунікаційні шляхи, які сполучали ці регіони.

Також неповним залишається розуміння європейських впливів у регіоні без належного висвітлення історії Галицько-Волинської держави. Ця частина Русі, яку в західній історіографії часто помилково трактують лише як регіональне князівство, – переконливий приклад європейських впливів на східнослов'янські території. Галицько-Волинська держава, що згодом трансформувалася в королівство, була цілком інтегрована в європейську систему політичних відносин. Її існування підтверджує європейський вектор політики Русі та демонструє тяглість української державності як органічної частини європейського простору (Паршин, 2018; Shepard, 1996).

Бракує праці і скандинавського аспекту. Крім побіжних згадок про вікінгів, які стали творцями перших державних інститутів і відвідували двір Людовіка Благочестивого (Hludovicus Pius), автор не навів значущих прикладів міжкультурних зв'язків Русі та Скандинавії. Втім, саме скандинави зберегли текстуальну спадщину, яка демонструє уявлення середньовічних європейців про території сучасної України. На основі норвезьких, данських та ісландських джерел можна стверджувати, що нормани сприймали Русь як важливу частину спорідненого простору. Ганс Якоб Орнінг (Hans Jacob Orning) концептуалізував цей віртуальний простір як «Нордичну спільноту» (Orning, 2016). Це поняття цілком рівноцінне терміну «Візантійська співдружність», яким оперує автор.

Звичайно, для повноцінного розкриття зазначених проблем потрібен значно більший формат. Коли йдеться про поєднання найважливіших аспектів, завжди можна закинути авторові цілий список речей, які той не взяв до уваги. Однак в обмеженому форматі найбільше значить те, що ставиться у пріоритет. Видається, що з цим завданням автор не всюди впорався добре. Окремі фрагменти твору, як-от опис соціальної структури, пояснення посад і державних інститутів, не надто добре корелюють із завданнями, які автор визначив у вступі. А окреслені питання, як-от боротьба за спадщину Русі, не одержали належної уваги.

Однак, на мою думку, ця проблема частково зумовлена обмеженістю історіографічної бази англійською мовою. Тож сподіваюся, що поява такої важливої праці не лише зацікавить іноземних істориків до вивчення історії Русі, а й підштовхне їхніх українських колег до активної промоції свого минулого на міжнародній арені.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрощук, Ф. (1999). *Нормани і слов'яни у Подесенні (моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя)*. Київ.

Андрощук Ф., Зоценко, В. (2012). *Скандинавские древности Южной Руси: каталог*. Париж.

Зоценко, В. (2004). Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. *Стародавній Іскоростень і слов'янські гради*, 87–105.

Кіорсак, В. (2024). Скандинави на Волині та Прикарпатті у період Середньовіччя. В І. Паршин (відп. ред.), *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини: колективна монографія*. Львів, 75–98.

Моця, О. (1992). Етнічний склад населення південноруських земель (за матеріалами поховальних пам'яток X–XIII ст.). *Археологія*, 1, 38–45.

Паршин, І. (2018). *Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративи джерела XIII–XV століть*. Львів.

Терський, С. (2011). Озброєння дружинника X–XI ст. на Волинських землях за археологічними джерелами. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 20, 655–668.

Терський, С. (2014). Південно-Західна Русь напередодні походів Володимира Великого: археологічний коментар. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*, 12, 46–52.

Толочко, А. (2015). *Очерки начальной руси*. Київ; Санкт-Петербург: Лаурус.

Томенчук, Б. (2006). *Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація*. Івано-Франківськ.

Якобссон, С. (2006). Народы Аустрвега и исландская картина мира: Прощание с историческим мифом. *Древнейшие государства Восточной Европы*, 142–171.

Exclusive: Tucker Carlson Interviews Vladimir Putin, 2024. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo>

Jakobsson, S. (2006). On the road to paradise: Austrvegr in the Icelandic imagination. *The 13th International Saga conference* (Durham / York, 6–12 August). Durham, 935–943.

Jakobsson, S. (2016). The Varangian legend: testimony from the Old Norse sources. In F. Anroshchuk, J. Shepard, & M. White (Eds.), *Byzantium and the Viking World*. Uppsala, 345–362.

Orning, H. (2016). Transient Borders The Baltic Viewed from Northern Iceland in the Mid-Fifteenth Century. In W. Jezierski, & L. Hermanson (Eds.). *Imagined Communities on the Baltic Rim: From the Eleventh to Fifteenth Centuries*. Amsterdam, 353–378.

Pipes, R. (1995). *Russia under the old regime*. New York.

Raffensperger, C. (2012). *Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World*. Cambridge.

Raffensperger, C. (2016). *Ties of Kinship: Genealogy and Dynastic Marriage in Kyivan Rus'*. Cambridge.

Raffensperger, C., & Ostrowski, D. (2023). *Ruling Families of Rus: Clan, Family and Kingdom*. London.

Raffensperger, C. (2025). *Kyivan Rus in Medieval Europe*. Cambridge.

Shepard, J. (Ed.). (1996). *The emergence of Rus, 750–1200*.

REFERENCES

Androshchuk, F. (1999). *Normany i sloviany u Podesenni (modeli kulturnoi vzaiemodii doby rannoho serednovichchia)*. Kyiv (in Ukrainian).

Androshchuk F., & Zotsenko, V. (2012). *Skandinavskie drevnosti Yuzhnoi Rusi: katalog*. Parizh (in Russian).

Zotsenko, V. (2004). Skandynavski artefakty Pivdenno-Zakhidnoi Rusi. *Starodavnii Iskorosten i slovianski hrady*, 87–105 (in Ukrainian).

Kiorsak, V. (2024). Skandynavy na Volyni ta Prykarpatti u period Serednovichchia. In I. Parshyn (Ed.), *Zakhidnoukrainski zemli kniazhoho ta rannomodernoho chasu: tendentsii sotsiopolitychnoho rozvytku y osmyslennia kulturnoi spadshchyny: kolektyvna monohrafiia*. Lviv, 75–98 (in Ukrainian).

- Motsia, O. (1992). Etnichniy sklad naselennia pivdennoruskykh zemel (za materialamy pokhovalnykh pamiatok X–XIII st.). *Arkheolohiia*, 1, 38–45 (in Ukrainian).
- Parshyn, I. (2018). *Dyplomatiia Halytsko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvni dzherela XIII–XV stolit*. Lviv (in Ukrainian).
- Terskyi, S. (2011). Ozbroiennia druzhynnyka X–XI st. na Volynskykh zemliakh za arkheolohichnymy dzherelamy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 20, 655–668 (in Ukrainian).
- Terskyi, S. (2014). Pivdenno-Zakhidna Rus naperedodni pokhodiv Volodymyra Velykoho: arkheolohichniy komentar. *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Serii: Humanitarni nauky*, 12, 46–52 (in Ukrainian).
- Tolochko, A. (2015). *Ocherki nachalnoi rusi*. Kiev; Sankt-Peterburg: Laurus (in Russian).
- Tomenchuk, B. (2006). *Arkheolohiia nekropoliv Halycha i Halytskoi zemli. Oderzhavleniia. Khrystyianizatsiia*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Yakobsson, S. (2006). Narodi Austrvega i islandskaya kartina mira: Proshchanie s istoricheskim mifom. *Drevneishie gosudarstva Vostochnoi Yevropi*, 142–171 (in Russian).
- Exclusive: Tucker Carlson Interviews Vladimir Putin, 2024. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo> (in English).
- Jakobsson, S. (2006). On the road to paradise: Austrvegr in the Icelandic imagination. *The 13th International Saga conference* (Durham / York, 6–12 August). Durham, 935–943 (in English).
- Jakobsson, S. (2016). The Varangian legend: testimony from the Old Norse sources. In F. Anroshchuk, J. Shepard, & M. White (Eds.), *Byzantium and the Viking World*. Uppsala, 345–362 (in English).
- Orning, H. (2016). Transient Borders The Baltic Viewed from Northern Iceland in the Mid-Fifteenth Century. In W. Jezierski, & L. Hermanson (Eds.). *Imagined Communities on the Baltic Rim: From the Eleventh to Fifteenth Centuries*. Amsterdam, 353–378 (in English).
- Pipes, R. (1995). *Russia under the old regime*. New York (in English).
- Raffensperger, C. (2012). *Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World*. Cambridge (in English).
- Raffensperger, C. (2016). *Ties of Kinship: Genealogy and Dynastic Marriage in Kyivan Rus'*. Cambridge (in English).
- Raffensperger, C., & Ostrowski, D. (2023). *Ruling Families of Rus: Clan, Family and Kingdom*. London (in English).
- Raffensperger, C. (2025). *Kyivan Rus in Medieval Europe*. Cambridge (in English).
- Shepard, J. (Ed.). (1996). *The emergence of Rus, 750–1200* (in English).

Стаття: надійшла до редакції 9.06.2025
прийнята до друку 21.07.2025